

Szemle

nek füléhez. Ahol jeges szelek *sivítanak*. Egészen pontosan: a Semmi felől. Ahol védtelenül és gyámoltalanul ki vagyunk téve a metafizikai horrornak...

Fábián László

Jegyzet

(1) HAMVAS BÉLA: *33 esszéje*. Bölcsész Index, Bp. 1987, 177. old.

(2) WEÖRES SÁNDOR: *Egybegyűjtött írások I.* Magvető Könyvkiadó, Bp. 1970, 451. old.

(3) HAMVAS BÉLA: *33 esszéje*, i. m., 143. old.

(4) HEIDEGGER, MARTIN: *A műalkotás eredete*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1988, 27. old.

(5) Uo., 26. old.

(6) Uo., 115. old.

(7) = SAGAN, CARL: *Az Éden sarkánya*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1990, 19. old.

(8) HEIDEGGER, MARTIN: *A műalkotás eredete*, i. m., 112. old.

(9) BAHTYIN, MIHAIL: *A szó az életben és a költészetben*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1985, 54. old.

(10) WEÖRES SÁNDOR: *Egybegyűjtött írások I.*, i. m., 373. old.

(11) LAO-CE: *Az Út és Erény könyve*. Magyar Helikon, Bp. 1980, 19. old.

A melankólia moralitása

Jeles András Senkiföldje című filmjének leírása

1993 decembere. Az év legrövidebb napja ez a huszonegyediké. Ma leghosszabb az éjszaka. Szomorú dátum-e ettől? Vagy inkább attól vidámodjon az ember, hogy holnaptól egyre több lesz a fény a sötét ellenében?

Moziba megyek. *Jeles András* új filmjét ma mutatják be Tapolcán. Gyerekkorom terepén. Ízlelgetem a címet: *Senkiföldje*. Az meg mi? Az meg hol? *Jókai Mór* mesésen még odaképzelte két ország határára, ahol édenien élhetnek a szerelmesek, a regényalakok, a világból kimenekítettek. A 20. század, Auschwitz utáni költője már eképpen definiálja:

*„Senkiföldje egy csecsemő szeme!
E puszta és lakatlan égitesten,
e csillagpusztán roppant és kietlen
főnsíkjain kallódva egyedül,
hogy vissza többé soha ne találjak,
úgy eltűnök örökre felelőtlen!”*

Még nem tudhatom, hogy *Pilinszky János* verssorai miképp fognak, fognak-e visszaköszönni – mert most, hogy ezt írom: visszaköszönnék – a celluloidról, de hamarosan látom a 13. születésnapjára ébredő Évát a költemény további szakaszaival:

„Gyönyörűek az első hajnalok...”

Nagyapi nyitná a spalettákat. Dől be a fény. Nagyí csukná a spalettákat...

*„Mint kisfiúk szíve a tengerparton,
szökött szívem megáll és megdobog!”*

Nem kell sokáig várakoznia a nézőnek, hogy föld s levegőég között ott nyújtózzék a végtelen víz is, ott álljon partján egy kisfiú szintén. De nagyon előreszaladtam. Már is magyarázkodnom kéne bűnről, bűntelenségről, idegenségről, világhiányról; az egyetemes kultúrbotrányról, botrányról, ami botrány, mert megtörtént, és szent, mivel megtörténhetett...

Olvasom a címet. Aztán az alcímet, ami nem tükörfordítás. Francia frázis. Nem szóösszetétel. *Dieu n'existe pas*. Nem, ez nem lehet a rendező puszta gesztusa. (A rendező a továbbiakban JA.)

Anyanyelvünkön egy elvásított rímpár adja vissza az alcím értelmét: *Nincsen Isten*. Vagy: *Isten nincsen*. Megnevezés. És a megnevezés tagadása. A főcímet teszi fájdalmasabbá. Olyanná, amilyenné a költői képzelet tette korunkra a senkiföldjét, amit holdbéli tájként látunk tükröződni egy csecsemő szemén. (Az egyetlen remény az újszülött szeme mint ernyő, optikai értelemben, esetleg tükör...) A helyszínmegjelölés (főcím) értelmezettebbé (az alcím által) válik. Istentől elhagyott vidék. Amire Isten sem gondol. Ahol nem avatkozhat be, mert

nem existe-ál. Valahogy így. Ahogy Pilsinszky versében is világvégi, esett földeken. Közös árvaságunk térképén.

Balassa Péter elemzéséből tudtam meg, hogy JA a filmet Tallinban forgatta. Mikor föltűnik a városi-kisvárosi utca képe, háromszög-homlokzatú három háza az égbe nyúlva, de a macskakövek is jól kivehetően, föl az út kanyarulata, a lovas kocsi, Éva – biciklijét tolva; a néző úgy érzi, déj van, járt már itt. Olyan jellegzetes. Nagyszombat, Lvov és Miskolc, s még sorolhatnék városneveket, hol velem is hasonlóan futott egy-egy ilyen utca. Észak-dél-kelet-közép-Európa. Összetéveszthetetlenül *a hely ahol élünk*.

JA akár a klasszikus eposzírók: in medias res, a történet közepébe vág az álomirémálomi képsorral. A lovas kocsin fekvő holtak gomblyukában olyan színű a rózsza, amilyen a későbbiekben az élő halálraváltakon, halálravárókon a csillag. Éva ébred. A világ első nőjének nevét viseli. Ahogy Mózes nevezte paradicsomi ősanynkat. Éva egy kisvárosi édenben? Igen. Lehet. Polgári biztonságot árasztó bútorok, tágas szobák. A falon értékes tájkép. A nagytó alatt falusi idill. Disznóvágás a parasztkónál. Zsánerjelenet. Pogány szertartás. (Éva számára ráadásul tisztátalan a liturgia, anti-istentisztelet, mely kiüzi máris az édenből, bár sok-sok eseménynek kell még történnie, hogy hősnőnk fölfogja: ez volt az éden, ez pedig a kiüzetés.) Megelevenedett festmény. A fikciók JA filmjében – ahogy erre *Esterházy Péter* is figyelmeztet – egyenértékűek a megtörténtekkel, s a rendező az utolsó képkockáig következetes e kétféle világból vett tények egyensúlyoztatásában. A leölt sertés közelében már ott találjuk *Charles Dickens* regényfiguráját – egyelőre magyar, kucsmás tanyasi gyerek – Copperfield Dávidot. A tájkép csupasz fái festik meg a film hangulatának tónusát. Aztán ott van egy bili; az éjjeliedény, a vizeletbe hullott szirmok szomorúsága. A húgy egyébként nyelvtörténetírásunk szerint kezdetben csillagot jelentett, de jelentésselkülönülés folytán mára csak „profán” értelmét nézzük. Valaha – évszázadokkal ezelőtt – ugyanazon szóval jelöltük a csillagot és a

vizeletet, mert színük azonos volt. Szerintem „szakrális”-an. (Vö: sárga rózsza, sárga húgy – ami sárga „csillag”!) Egy napot indító, megszokott mozdulat, az edény kiöntése így vetíti elő a készülődő fájdalmat.

Éva a tavalyi zsúrját idézi föl. Előtte, az uzsonna előtt, az utolsó boldog köröket rója a biciklivel. Éva kerékpárja kék, mint a tenger. Mártáé, Münzer Mártáé, a barátnéjé: vérpiros. A kamera egy házfalra közelít. Krétarajz két kerékpározó gyermekről. Az egyik figura vonásai a Dávid-csillag egyeneséit, metszéseit vastagítják. A véletlenségben, a vétlenségben rejlő embléma. De még a zsúr. Az a 12. születésnap. A tangó búskomor *nagyonegyedülvagyunk*ja csak slágerszöveg, amennyi keserűséget még önfeledten dúdolni kell, a legvidámabban lehet. Márta beszédhibás dadája jön. (Vö. az első JA-nagyjátékfilm sofőrjével!) Mártáékat rendőrök viszik el, hát a kislánynak is indulnia kell – a paradicsomi állapot, legalábbis a vendégség áhítata ellillan. Münzer Márta. Azaz M.M. – vagyis memento mori-ként ég belénk monogramja. Tragédiájából majd csak akkor tud Éva pontos bejegyzést készíteni a naplójába, mikor kihallgatja anyja és élettársa beszélgetését. (Agyonlőtték a családot.) Márta vérpiros biciklije elzuhan az előszobában. Az elhagyott, elárvult jármű. Éva kamaszérzékenysége, nem pedig tudása, sejtí a tárgy könnyéből (*sunt lacrimae rerum*), hogy gazdájával valami jóvátehetetlen történt. A tárgyban a használója lelke él tovább, lásd Leminkainen fésűjét, mikor az vérezni kezd otthon, akkor hal meg a Kalevala hőse idegenben. A születésnap ajándéktárgyak ettől a pillanattól fogva mintha egyre távolodnának Évától. Majd arany ékszerét leszakítják. Majd választhat, melyik legyen szál ruhája, vajon ez a drapp kabát-e? (Amúgy nem kedveli ezt a színt!) Majd elnémulnak a francia slágerek a lemezeket hátrahagyva. (Az új lakók nem hallgatnak sanzonokat.) A civilizált Európa van jelen itt még – minden fenyegetettségével egyetemben. Nem véletlen, hogy a filmben ekkor indul el *Schubert* zenéjére a lovas, vágat; ő, *Goethe* balladájának hőse, az *Erlkönig*é, viszi a haldokló

gyerekét az apa, viszi, s nem tudja távol tartani a lázbeteg álmait, sem a megmásíthatatlant. Pedig milyen magabiztos felnőtt. Évának a polgári iskola 4. osztályában kellett találkoznia ezen illusztrált gót betűs verssel (*Mein viertes deutsches Buch*. A Szent István Társulat kiadása, Bp. 1929, 48–49. old.). Európa, francia énekesnők, német klasszikus költők, álmos kisváros, idegen-érdekes birtok, Pásztor néni (Márta nagyanyja) egy tűzfal (akárha siratófal) előtt, valami *kamanyecpodolszk*, a rádióból *itt éljed, halnod kell* meg Veinemöinen, aki otthon maradt: micsoda kaleidoszkóp-látvány a világ értékeiből és retteneteiből!

Veinemöinen említése nemcsak a halzagú atyafiságot asszociálja a nézőben, hanem – ez tán a fontosabb! – a búskomorság égtáját is, az örök megváltoztathatatlanságot, a sorsot nem befolyásolható tehetetlenséget, s ami ezzel jár együtt: *A melankóliát*. JA animizálja *Caspar David Friedrich* híres staffázsalakját. A ködfellegeten álló vándort szembe fordítja velünk. Fenyegető bánat. A „kár volt megszületni” döbbenetét váltja ki Évából az idegen hangzású helységnev, s attól fogva Lengyelország emlegetése is. Ahová Mártát. Ahová a többieket. Magyarázat nincs, Éva Charles Dickens regényébe fog...

„Én magam leszek-e hőse saját élettörténetemnek, vagy valaki más?” – kérdi önmagától egy olyan dimenzióban, ahol majd mással is hasonlóképpen esnek meg a dolgok, mint övele. Copperfield Dávidnak éppúgy nem ép a családi köre, özvegyen maradt az édesanyja, mint ahogyan Ági és apa sincsenek együtt. Szóval *majdnem olyan*... (Ami azonban egészen olyan: fenyegetettségük fokozatai egyformák – de erről Éva még mit sem tud.) A lány önazonosságát keresi (szebb lesz-e, mint *Greta Garbo*?) egy olyan világban, egy olyan korban, ahol nem a személyiség, nem az első selyemharisnyával megajándékozott lány női identitásának harmonikus kialakulása a veszélyeztetett, hanem maga a puszta létezés.

Évának Vadas Pista testesíti meg a felöltötté válás ígérteit a *non fiction* földjén, a

fiction világából pedig Copperfield Dávid szól át neki. A kettő egyugyanazon érvénynyel van jelen. A két fiú közül a regényből elképzelt a gyakoribb és aktívabb szereplő. Vadas Pista szavaiban egy majdani búcsúzás is megneveződik két hang tömörségével: Pá, Éva! – Ott, ahol a túlélés nem lehet alternatíva, miért lenne az a szerelem. Éva anyja, Ági tán ezek ismeretében titulálja Pistát „bronzökörnek”, az ószövetségi bálványt idézi (aranyborjú), nem is az igazi haragra, megvetésre valló kifejezéssel. Éva lefényképezi a kirakatot rendező Vadas Pistát, s csak a kép kidolgozása után érti meg a pillanatot: más, amit ő látott az exponáláskor, s más, amit az objektív, hiszen az üvegre eső fény kiegészítette a fiú alakját, csupán a mellette álló élettelen próbababa néz vissza rá. Szinte eposzi előjel avagy önállóságában lapidáris sírfelirat ez a képkocka. Évának marad a regény fiúcska szereplője.

Valószínű, hogy JA-ra hatással volt az a Pilinszky-próza, melyben a költő az álmit fogalmazta meg, írta le pontosan. Az álom az álom. A est A. REM-mozgás alatti képsor. (Vö. „csecsemő szeme”.)

Ezekben a történetekben az álmódó-elbeszélő életét más hősök játsszák el. Így, általuk akarta Pilinszky fölmutatni saját élettörténetét. *Hármasoltár* című novellájában az egyik Pilinszky-alteregő akár Éva is lehetne: „Születtem szilveszter éjjelén, tizenhárom évvel ezelőtt (kiemelés tőlem – N.I.P.). A nevem Onix Lenke. Fréditől és Annától (Éva is keresztneven szólítja anyját, mint Lenke a szüleit (megjegyzés tőlem – N.I.P.) karácsonyra megkaptam *Verne Gyula Grant kapitány gyermekei* című regényét, kétnyelvű, magyar és francia kiadásban. Szívesen és rendszeresen olvasgatom...” A próza és a JA-film kézfogása látnivaló. A francia regény szereplői ugyanúgy szólítják meg Lenkét, mint ahogy Dávid és Éva közelednek egymáshoz: – „Kislányom, miért nem olvas tovább? Hónapok óta ácsorgunk a fedélzeten, veszteglünk ugyanazon a szélességi fokon! (...) Mi ezentúl mindenképp figyelemmel kísérjük sorsát, effelől nyugodt lehet” (Pilinszky). Copperfield Dávidnál intenzívebben nincs senki Éva közelében.

Béla játszadozik ugyan a szoba szőnyegén Évával, akárha csöppséggel, de mintha a „viharokra emelt nyárderű” pillanatnyi intimitása sem lehetne minden tettetés, mímelés nélküli, Béla – mint mikor egy regényből „kiszól” valaki – az operatőrnek int, „ne vedd már tovább, öreg!” (Vagy ellenkezőleg volna: a meghittség őszintesége nem tartozik senkire? Nem kell a „mennyei lehallgató”...) Nemcsak az *Angyali üdvözet* után kell/lehet JA jeleneteire egyes szép-irodalmi alkotások aspektusai felől rácsodálkozni, hanem az első pillanattól kezdve, hogy a *Kis Valentino* mottója Goethétől való. Nos, a tengerparti fogadó urai, kik Dávidra várnak, mert érte jöttek, úgy állnak fel székeikről, ahogy azt *Hajnóczy Péter* kései szövegei közt leljük: „illetlenül”, vagyis elfingva maguk. A halott humanista író (JA kortársa) megidézését nem tarthatjuk véletlennek, hiszen a filmben egyre szaporodnak az úgynevezett rájátszások. S látnunk kell, nincs bennük semmi öncélúság. Mindegyik

több holmi adaléknál. (A forgatókönyv alapjául szolgáló kézirat igen fontos kiinduló pont filmes alkotások létrejöttékor, de – szinte – nem szabad remekműnek lennie, hiszen akkor elhalványulhat hozzá képest minden adaptáció. *Szabó István Mephistója* is ezt bizonyította *Klaus Mann* kevéssé ismert regényével. JA számára az első kézirat annyi helyet – senkiföldjét – hagyott,

amelybe beletölthette a világgépének és üzenetének legmegfelelőbb, legrokonibb, legrangosabb írástudók vagy képzőművészek teljesítményeit. Vitéz Szepesvári viselkedése a patikában például *Rónay György* *Az esti gyors* című regényét képes filmes nyelven megidézni. A gyógyszerészár előterében pedig *Schaár Erzsébet* figurái, ama

moccanatlanok láthatók. JA hasonló bravúrokat aligha tudott volna beteljesíteni, ha *Anna Frank* naplójához nyúl.)

A tőlünk északabbra lévő tenger a végtelenség vize, csak-hogy nem a lehetőségek (lásd utazás, menekvés, „vészkijárat”) eleme, hanem az egykedvűség, a változatlanság, a *mélabú* tere. Szinkronban hullámszik Éva képzeletében a könyvrészlettel (a 19. századi orosz pogromokról Béla által fölolvastattakkal), Vadas Pista abbamaradt kézmozdulatával a moziban. Dávid és Éva aznap találkoznak először, s lesznek kéz a kézben, mikor a németek bevonulnak Magyarországra. A tenger mint határ. A nincs tovább. „Félek a tengertől, olyan kegyetlen” –

mondja Dávid-Éva. S járják a tengerpartot:

„A tengerpartot járó kisgyerek
Mindig talál a kavicsok közt egyre...”

– írja Pilinszky a *Senkiföldjén* (!) ciklusában. Az történi e képsorokon, mint a versben, a gyermek

„A víznek fordul, s messze elhajtja”

a fölött kavicsokat. Éva éli e gyermek-létet, de a nagy egyre gyakoribb idegrohamai, s

„*Én magam leszek-e hőse
saját élettörténetemnek,
vagy valaki más?*” – *kérdi
önmagától egy olyan
dimenzióban, ahol majd
mással is hasonlóképpen
esnek meg a dolgok, mint
ővele. Copperfield Dávidnak
éppúgy nem ép a családi köre,
özvegyen maradt az édes-
anyja, mint ahogyan Ági
és apa sincsenek együtt.
Szóval majdnem olyan...*
(*Ami azonban egészen olyan:
fenyegetettségük fokozatai
egyformák – de erről Éva
még mit sem tud.*)
A lány önazonosságát keresi
(*szébb lesz-e, mint Greta
Garbo?*) egy olyan világban,
egy olyan korban, ahol nem
a személyiség, nem az első
selyemharisnyával
megajándékozott lány
női identitásának
harmonikus kialakulása
a veszélyeztetett, hanem
maga a pusztá létezés.

Ági Bélának odavetett kijelentései (köztük a „Nem érjük meg a háború végét”), az „egyre jobban félek” grádcisai után már gyerek- és felnőttkor megszgyéjéről, senkiföldjéről tekint önmagára és a világ egyre kevésbé rejtett brutalitására. Még hitetlenkedik a gyermekeken is elkövethető bűnökkel kapcsolatban. „El se lehet képzelni olyat” – mondja Dávidnak a tengerparton. „Mindenkít elvisznek a németek, de gyerekeket?!” A gyermeksege miatt nem közölnek a felnőtt semmi konkrétumot várható eseményekről, így egyre jobban kötődik a zsoldáros és hős, legendás bibliai alak nevét viselő angol szereplőhöz, a regénybelihez, általa tágul képzeletének birodalma, míg élettere, a tényleges, a gettó felé szűkül.

Mártáék után Friedländer bácsi következik az elhurcolásban. Alakját minden heroizmus nélkül rajzolja meg JA, a szerencsétlen ember színpadiasan tragiko-groteszk. Ő mondaná a hírt a megszállásról, de körötte patália tör ki. Ő lenne öngyilkos, de még az sem sikerül neki. A kiszolgáltatott kisemberek tragikomédiájának szemtanúja Éva a családon belül is. (Lásd a fürdőszoba-jelenetet, a nagyfi azon való civódását, hogy ki kinek okozza a vesztét, mintha az egyaránt megbélyegzetteknek volna valami halvány köze a sorsintézéshez...)

A filmnek tán a szimmetriatengelyéhez érünk ekkor, mikor megpillantjuk az ablakban kiülő Évát. Az utcán fiatal pár. A férfi lába a fronton sebesülhetett meg. Magyar uniformist visel. Szerelme ugyanazal a „Pá”-val köszön fel Évának, mit Vadász Pista szájából már egyszer kedvesnek hallott hősünk. Az emberség megnyilatkozásai, gesztusai csupán ilyen törmelékek JA ábrázolásában, de szilánkjaiiban is megtalálhatók. Hányatott remény – Pilinszky.

Ami szimbolikus lehet e konkrét látványban, az a kalitka az ablakban. Éva madarának egyszerre jut tér és rács. Éva számára menedék lehetne a Poroszlai-birtok, ha mernék vállalni érte a kockázatot. Korábbi ábrázolásaiban elhangzott egy kijelentés: „Jusztí fölnevelne” – mostanra ez is megkérdőjeleződik. Éva ettől kezdve egyre többet ért és tud. Megmaradna. Mindenáron. Képzeletében a tisztátalan állatok

óljában hever le, akár ama fiú a *Bibliában*. Ezen önmegalázás hívja újra elő Copperfield Dávidot, akit éppen először vernek meg. Egre könnyűzűbb az Éva ablakán belocsanó tenger. A sárga csillag fölvarása következik. Éva a megszégyenítő bélyeg kitűzésekor mackójával játszik. Nagyfi szívembemarkolóan (s mert nem lehet már jobban sírnia, száján kacag a skizofrénia) múlt időben énekel Magyarországról népdalt. Ha csak volt egy ország, akkor nyilvánvalóan a mostban nincsen, következképpen Magyarországra (is) senkiföldje éppen. Éva a mackójával játszik, és már nem érik el egymás kezét Dáviddal a tengerpart szikláin. A játékmackó (a bőröndbe, a szükséges holmik közé babát csomagol magának Éva az útra) *Kerényi Grácia* verséből is előkerülhetett. Meglehet, hiszen Éva madara: *Mandi*. A költő macskóját pedig *Bandin*ak hívták (Kerényi Grácia: *Dalok könyve*. Bp. 1983, 53–55. old.).

Az újabb helyszín a kisváros szállodája. Éva a madárkájával Lujza mamához megy. A barátnejával játszott bújócska, ipi-apacs közben bepillant egy fiatal német tiszt szobájába. Az éjjeliszekrényen pohár víz, egy narancs lekopált héja és fénykép: a tiszt és kedvese. Amúgy rendtelenség. Amolyan ideiglenesség. A tárgyak könnye, amint használójukról vallanak. Szomorú csendélet festi a tiszt benső világát. Amitől a lányok sem félnek. Ez az idegen mintha nem is ugyanahhoz a gépezethez tartozna, melyben az az először megpillantott katona is szolgál, aki a lépcsőházban odébb rúgta Éva süteményét, és szeretőjétől unott határozottsággal távozik. Ez a fiatal szállodabeli katona kissé elhangolt zongorán játszik, míg föl nem adja a dal felénél, aztán magányosan borul a hangszer fedelére. A humánus itt is passzív, létezik, van, de nem-evilágra-valóságként, gyakorlatiatlanságként mutatkozik. Az emberek, akik átlátnak a világ, a történelem burkán, bármely hazug propagandán, az eseményeket irányító tébolyokon, nem képesek tiszta fölismerésüket tettekre váltani. A mindenkori emberiség árva, a pribékek viszont agilisek, s nem társalognának Copperfield Dáviddal, nekik szolgálati szabályzatuk van. A humánus

meg a részvét s több ily emberi tulajdonságok sosem fegyverrel szereznek érvényt maguknak. Ezt a szomorú feloldhatatlanságot már *Pascal* fölismerte a *Gondolatok* 298. papírszeletén az igazságosság és az erő relációjának kapcsán: „A jog erő nélkül tehetetlen; az erő igazságosság nélkül zsarnoki... Össze kell tehát kapcsolni az igazságot az erővel, ezért vagy az igazságosságot kell erőssé, vagy az erőt igazságossá tennünk.” A filmben minden, ami igazságosnak és humánusnak tűnik fel: az erőtlenség, cselekvésképtelen, búskomor, egyszerűen melankolikus. (Vö. még Pilinszky János *Kalandozás a tükörben* című meséjével!)

Egyszer, csak egyszer lázad igazán gyermeki erejével Éva. (Miképpen Dávid harapja meg mostohaapját.) A két bicikli miatt. Hátborzongató a lefoglaló, hatósági közeg logikussága (igazolva *Chesterton* tételét: Őrült az, aki mindenét elveszítette, kivéve az esztét...). Éva a kérdésére nem kap választ. (Minek gyerekbicikli a harcoló csapatoknak?) De arra már megfelelnek a rekvirálók, hogy Márta, a vérpiros kerékpár „tulajdonosa már nem él”, a következőképpen: „– Az nem számít!” A mindenüket (morál, részvét, emberség, empátia etc.) elveszítettek, de eszüket megőrzött örültek közé sorolandó a házba beköltözött csendőrházastárs is. Dialógusuk diabolikus: a férj kérésére-kérdésére az asszony álmai megvalósítását tervezi, amely álmok: új bútorok.

Ebben a világban valóban hihetetlenül-hihetetlenül-hangozhat csak az „Isten be fog avatkozni” jóslata, reménye(?) egy lelkész szájából, ki az Evangéliumokból vett szemelvényekkel (azok filológiaiilag pontos leőhelyeivel egyetemben) téríteni akar az ontológiaiá nőt fölfordulásban. Amely fölfordulást – a világ abszurdítását (Pilinszky) – már amőgy is fölvállalták a potenciális áldozatok. Hajnóczy Péter montíroz novellájába ilyen naiv szentképeket a bombatámadások idejéből, mikor határozott tanácsra, ügyes helyzetfelismerésre, akár gyakorlati bravúrra, kötelezőre (Jelenits István-i értelemben) volna szükség! (A történetünkben a bombák ugyan Budapestre hullanak, „csak”). A beavatkozás, az isteni is, az emberi is: elmarad. Jacobi

nénit a nagyí sérti meg, Éva esetleges vészkiáratát robbantva be ezzel, végleg.

Éva letartóztatott apját látogatja meg az iskolában, a fogság helyén. A kizökkent idő, a fejtetőre állított valóság megszokottá válik: Éva és Anikó jártak *oda*, ahol most a felnöttek vannak.

A néző számára ettől fogva bizonyosság, hogy Éva és Dávid egymásra találását mindig megelőzi Évának egy, a valósággal való találkozása. Az ilyen jelenetekre rimel a *fiction*: Dávid iskolaterme a magyar kisváros tanintézménye után jelenik meg. Kitömött madarak. Kísérleti állatok a ketrecekben. A melankólia katedrája. Copperfield Dávidot akkor bélyegzik meg a szégyentáblával, a kutyának kijáróval: Vigyázat, harapós!, mikor Éva már rég megkapta a maga „marhabélyegét”. A sárga csillag és a kutyatábla közö így kerül egyenlőségi jel. (A két szégyenbélyegnek közös őse egy hajdani „Megcsúfolt”-on. Az ő táblájára azt írták, hogy I.N.R.I. Pilinszky János verse fájdalmas, mint a szálkák szúrása, de mindhármójuk megaláztatásáról hasonló érvénnyel vall:

„Trónfosztás

Táblára írva nyakadba akasztjuk történeted.”)

Éva az, aki megérti – a saját bőrén megtapasztaltak nyomán – Dávidot. Holott Dávidnak is figyelemmel kellene kísérnie Éva sorsát...

Éva, ha már megérintette egy kutyával kapcsolatos olvasmányélmény, nyilván a köznapi állatra is gondolni fog naplójában. A lezárt lakásban marad apja kutyája: Juno. Neve úgynevezett beszélő név. Juno egyrészt a házasság védője a rómaiaknál, s tudjuk, a család Éváéknál és Dávidéknál egyaránt szétesett, másrészt Junót Karthago védőisteneként tisztelték, s tudjuk, Karthago mégis elesett. Az országos pusztulásban kaphatott-e volna találobb nevet egy házörző? Aligha. Nevében ott az az isteni szubsztancia, mely nem elégséges egyik szerepének betöltésére sem. E nem keresztény istenhiány-jelzés a monoteizmus és a nihil közti senkiföldjére tessék be minket, talán éppen a melankólia labirintusának szájába. Éva természetesen csak annyit tud Junóról, amennyit hall, hogy az „zsidó kutya”.

Éva apja hazakerül. Csíkos fegyencruhában az asztalnál ül. Kiszabadulásakor annyit mond: „Csak most kezdődik...” A lány nem érti, hogy apja miről beszél. A nézőben is bizonytalanság bujkál. Vajon *Hamvas Béla*-idézettel hallgatott el? („Csak akkor kezdődik az élet, ha nem tudom, mi lesz.”) Vagy egy közhelyet? Tudniillik, akit bezártak, rabbá tettek, annak számára akkor kezdődik a börtön, az igazi, amikor kinyílik a kapuja. Élete végéig hordozhat cellafalakat maga körül mint aurát.

Apa és Béla, anya élettársa együtt.

– Még nem tud semmit? – kérdi az apa Bélát, és Évára gondol. Ekkor már szinte a gettó kapujában mindannyian. Ez az a pillanat, amikor Dávid jön Éva otthonába és lekéri a naplót. Nem ír bele. De látja Éva sorait. Már minden megtörténhet. A nagy újjáról csak szappan segítségével jön le az aranygyűrű. Éva nyakáról szintén fizikai fájdalmat okozva kerül le az aranylánc.

A menet.

Az első képsorokat vakító fény választotta el egymástól, itt a snittek között hosszasan kitarított koromsötét, mintha fáradtan engedné le pilláit valaki, aki nézi ezt az egészszet... Hiányzik belőle „a rezzenéstelen látás képessége” (*Nádas Péter*).

A film át-áttér fekete-fehérbe, a dokumentarizmus pontosságába.

Ami nem lehet többé ártatlan gyerekrigmus, azt hallja Éva:

„*Elöl megy a Náthán
Batyu van a hátán.*”

Nem Lessingre gondolt a csúfolódó. A főrabbi elhagyatott házában Éva Dávid helyett Vadas Pista közelébe is érhetne. De mégsem. Vadas Pista német katonává lesz Éva álmában. A szerelemnek vége. Létérték lehetett volna.

Ugyanúgy beteljesületlen maradt, mint minden többi vágy, egészen a megmaradás óhajáig. Éva utoljára álmodja vissza az otthont.

A pusztulás sereg számlája.

Motozások.

Elvett cigaretta.

Braun Kató „keresztény nyelven” való imádkozása.

Számozatlan stációk.

A teherautó platója előtt még egyszer színes felvételek. Évát egy csendőr molesztálja. Éva alig védekezik. Az egész inkább csak bágyadt húzódozás. Elfogadott iszonyat.

Évát a csendőr tette asszonnyá?

Utoljára a tengerparton Dáviddal. De jó kőhajításnyira egymástól.

Éva beljebb a vízbe nyúló földnyelven. Föld, víz, levegőég veszi körül. Hamarosan a negyedik őselem várja. Minden valószínűség szerint.

Összegezés

JA filmjét próbáltam megközelíteni. Talán sikerült mindhárom jelentésrétegéig elérnem.

Az elsőben lineáris rend szerint halad a történet a végkifejletig. Akár az a vasgolyó gurul, amit Pilinszky János emlegetett.

A másodikban a paralellitás élményét kapjuk a párhuzamos életrajzok találkozásával és elválásával.

A harmadikban a film metafizikai síkjára lelünk. Katasztrofista (*Bojtár Endre*-értelemben) szemléletre. [Ági „kis mütéte” nem abortusz-e vajon? – jelezve, nincs „jövőbe ható ígéret”, ami (aki) megszülethetne Éva után; egy hús-vér féltestvér legalább Dávid fikciója helyett.] A vigasztalanság enyhületére is találunk talán, ha arra az artikulációra figyelünk, amivel az alkotó az embertelen sorsú emberekről szól emberekhez, azokról, kikből

„*csak egyetlen kis idegen is át
ezer tolong, időtlen búcsúzóban,
mióta világ a világ,
tenger tolong, örökös visszatérők,
forró reményben és reménytelen,
örök didergők benn az elevenben,
ezer halott egyetlen idegen.*”

Befejezés

Hazafelé a moziból őseimet, rokonaimat idézgetem a családi legendáriumból, nem rövid a lajstrom, jönnek a befejezetlen múltból, kiknek nem jutott a természetes halál kegyelméből. Magyar, német, olasz és tán szlovén vérük kering bennem.

De örvénylik *Utassy József* verse szintén a szívben:

„*e körülmetélt kis országban
zsidó is vagyok, mint Jézus Krisztus.*”

Fölöttem vadgesztenyék ágai. Feketék. Kihunyт gyertyacsonkok egy menórán. Pontos szeretnék lenni. Ezért számolom a képzelt kandelláberkarokat.

Ma december 21 volt.

Tapolcáról a II. világháború vége felé közel ezer zsidó polgárt hurcoltak el a pusztulásba.

Ma december 21. S arra is gondolok, ha majd mindezt leírom – most írom le –, nem kicsit december 21. lesz. Ezer halott egyetlen idegen. Igen. Egyetlen idegszálon.

Németh István Péter

Bereményi Géza történelemkönyve

A Cseh Tamás-dalok

„*Azt mondd meg Antoine, / mi az, hogy változás? / – Várjál csak Desiré, / egyfajta tyúktojás. / – S azt mondd meg, mit jelent / az, hogy történelem? / – Valami tantárgy lesz, / ha jól emlékezem.*” / „*Űristen, Antoine, / mi bizonyos szavakat... / – Nem tudunk Desiré. / – És ez már így marad!*”

Akét beszélgetőtárs feladta, hogy meghatározza az – általuk is – oly gyakran használt szó, szavak jelentését. Föladták, mint ahogy bármibe kezdtek, mindig ez történt a *Bereményi-dal*-hössökkel. Pedig a kérdés – látszólag – egyszerű. Egy teljesen hétköznapi kifejezés valóság tartalmára kérdeztek rá. Csakhogy van-e valóság tartalom ott és akkor, amikor „elutazott tőlünk / családunk egyik tagja, / akit oly hön szerettünk: / Valóság nevű nagybátyám. / Kár, hogy már nincsen velünk / levelet ír csak nekünk.”

A kérdéseket két férfiember tette fel, harminc év körüliek. Olyan időszak ez, amikor a „krisztusi kor” környékén az ember elszámol magával, a világgal. Elemzi magát, környezetét, múltját, történelmét, jelenét, hogy kijelölhesse útját a jövő felé.

De tapasztalataik nem estek egybe azal, amit a könyvek írnak. Más az a világ, és más, ahogy ők élnek. Átélték a II. világháborút, a *Rákosi*-korszakot, 1956-ot, 1968-at. A könyvek valósága azonban nem egyezett meg az ő valóságukkal. Születésüktől mást tanultak igaznak otthon, és mást iskolában. A két (vagy ki tudja hány) igazság között morzsolódva-

hányódva nőttek fel, s úgy érezték, látták, hogy a dolgok nélkülük történnek. Elsuhannak mellettük, vagy sodorják őket. Ha nem akartak, akkor is sodródniuk kellett. A két férfit úgy hívták: *Bereményi Géza* és *Cseh Tamás*.

Sorsuk, életük egy generációé. Tipikus és általános. A nemzedék tudathasadása, a valóság és egy másik valóság közötti hányódása egész létüket tette kétségessé. Így és ezért születtek meg az első dalok (versek) a hetvenes évek elején a két helyét kereső fiatalember tollából. Nem a történelmet akarták újraírni, hanem – saját kifejezésükkel – helyzetjelentéseket akartak papírra vetni. Olyan helyzetekről, eseményekről, melyek nem érdemesek arra, hogy bekerüljenek a tankönyvekbe – mert nincsenek hatással közvetlenül a Történelemre –, mégis felvetnek életérzéseket, léthelyzeteket; olyanokat, amelyekből talán pontosabban megérezhető a korszakban élő kisemberek sorsa, viszonyulása a korhoz. Meg akarták mutatni azt, hogy a névteleneken hogyan csapódnak le a „történelem” hömpölygésének hullámai. *Bereményi Géza* és *Cseh Tamás* dalai a „nemzeti örökség” részei irodalmi, zenei, hangulati (sőt: *jel*) értelemben. A mai érett